

The Terminology of The Former Romanian Inheritance Law

La terminologie de l'ancien droit successoral roumain

Terminologia vechiului drept succesoral românesc

Adriana SFERLE

Université Paul Valéry Montpellier III

E-mail: asferle@yahoo.com

Abstract

Our paper is a study of Romanian legal terminology, in particular with respect to inheritance law, before the Civil Code was adopted, in 1869. Through an analysis of documents and legal texts dealing with inheritance issues, dating back to before the 18th century, it has been possible to observe that religious and popular terminology was used to designate legal concepts. Some of the terms were local, others were borrowed from Slavic languages. It was only in the 18th century that proper legal terminology was introduced in Romanian, mostly of Byzantine-Greek origin; this can be explained by the socio-historical context of the time.

Résumé

Notre article étudie la terminologie juridique roumaine, en particulier les termes du droit successoral avant l'adoption du Code civil (1869). À la suite d'une analyse des documents et des textes juridiques anciens (jusqu'au XVIIIe siècle) portant sur la transmission de la propriété, nous observons qu'on employait plutôt une terminologie religieuse et populaire pour désigner des concepts juridiques. Il s'agit de toute une série de termes autochtones et des termes empruntés aux langues slaves. Ce n'est que depuis XVIIIe siècle qu'on utilise en roumain des termes juridiques proprement-dits, la majorité d'entre eux d'origine gréco-byzantine (voir le contexte socio-historique de cette période).

Rezumat

Articolul nostru propune o analiză a termenilor vechiului drept succesoral românesc. Materialul terminologic care formează obiectul studiului nostru a fost extras din câteva documente vechi și principalele texte juridice românești, texte care cuprind regulile conform cărora se derula procesul transmiterii moștenirii. Este vorba de texte apărute înainte de primul nostru Cod civil (1865).

Observăm că inițial exista o terminologie strict religioasă și populară, acești termeni fiind calchiați. În acest fel, s-a creat o interferență între limbajul popular-religios și cel juridic : termenii religioși au fost folosiți pentru a desemna concepte juridice. În terminologia transmiterii proprietății documentele până în secolul al XVIII-lea recurg la termeni autohtoni, de tipul moș, moșie, moșan. Aceștia li se alătură împrumuturi din limbi slave. Începând din secolul al XVIII-lea, o dată cu Codul Calimachi se introduc în română termeni juridici propriu-ziși, majoritatea de origine gréco-bizantină, fapt care a dus la eliminarea calcurilor și creațiilor românești.

Key-words: Romanian legal terminology, inheritance law

Mots-clé: terminologie juridique en roumain, l'ancien droit successoral

Cuvinte-cheie: terminologia juridică în română, vechiului drept succesoral

Transmiterea prin moștenire este o instituție stăveche, tradițiile poporului român au cunoscut-o încă din cele mai îndepărtate timpuri, ea fiind orânduită de *obiceiul pământului*, căruia i s-au adăugat mai apoi norme de drept canonic și cele prevăzute de pravile. Terminologia ancestrală dacică : *moș, moșie, moștină* [1] și mai apoi cea de influență slavă *ocină* (< sl. *otičina*), *dedină* (< sl. *dědŭ*), *baștină* (bg., sb. *baština*) dovedesc acest lucru.

În dreptul la moștenire s-au reflectat dintotdeauna instituția familiei și cea a proprietății. Din cercetările istoriografiei juridice aflăm că inițial proprietatea s-a transmis după criteriile determinate de *obiceiul pământului*, iar prima formă a transmiterii succesoriale a fost cea fără testament sau *ab intestato*, este vorba de transmitere pe linie descendentă : directă (părinți-copii — moștenitori de gradul întâi), prin reprezentare (bunici-copii — moștenitori de gradul al doilea), alte categorii de moștenire *ab intestato* (între părinți, frați, surori, soți și soții). Caracterul autohton al acestei instituții va fi ușor de observat pe baza materialului lingvistic pe care ne propunem să îl prezentăm în cele ce urmează. Acesta cuprinde termenii desemnând noțiunea de *moștenire*, termeni pe care i-am extras din documente vechi și principalele texte juridice românești apărute înainte de primul nostru *Cod civil* (1865), lucrări care conțin practic primele reglementări de drept succesoral la noi.

Prima atestare a termenului *moștenire* este în secolul al XVII-lea, în 1688 (*Biblia* de la București), după întrebuintarea sub forma de *moștenie* de către Coresi : „a noastră să fie *moștenia*” [2].

Termenul *moștenire* este folosit cu un sens abstract desemnând procesul transmiterii bunurilor după moarte, putând fi legală (*ab intestato*) sau *firească* în terminologia veche : „Părinții sau fii carii și fără diată *moștenesc firește*” (PC, 102) ; „Moștenirea *ab intestato* adevă fără testament” (CC, p. 303) și cu testament. Cel de-al doilea sens are în vedere bunurile rămase de la o persoană decedată și intrate în posesia altcuiva.

În limba veche au circulat o serie de termeni cu sensul de *moștenire* : *clironomie* (< ngr. *klironomia*), *dedină* (< sl. *dedina, dedu*), *dostoit* (< sl. *dostostoianie*), *miraz* (< tc. *mirās* „avere rămasă”), *moșnenie, moștină, moștenie* (< *moștean, moș*), *nemestnicie* (< sl. *namestia* „gospodărie”), *rămas, rămășiță* (< lat. *remanere*), termeni înregistrați de dicționare.

Legiuirea Caragea definește *moștenirea* ca reprezentând *dreptățile unui mort* „dăruite unui viu dupe pravilă”, acesta însemnând că moștenitorul o dată cu bunurile materiale pe care le primește, are obligația de a se suporta și datoriile și alte cheltuieli la care a fost angajat cel care i-a lăsat moștenirea : „*dreptățile mortului* ce să moștenesc sunt : toată averea lui [...] toate datoriile lui, toate tocmealele lui după care ori el iaște îndatorat ori alții lui, orice pricină de judecată politicească” (LC, p. 114).

Printre termenii care numeau proprietățile lăsate spre moștenire:

§ *moșie* — *moșie de baștină* (ÎL)

§ *ocină* „om de ocină” (ÎL, p. 346) pentru stăpân de moșie.

Vatra părintească era numită cu termenul *cămin* :

§ *căminurile părintești* :

„*Cămin* să zice moșie după care să numeaște neamul.” (LC, p. 124)

„iar nu să numesc toate moșiile *căminuri*, ci ceala din care să trage și porecla și neamul familii aceia.” (PC, p. 102)

La moștenirea proprietăților reprezentate de casa părintească aveau întâietate cei de sex masculin, lucru specificat în *Legiuirea Caragea* și *Pravilniceasca condică* :

„la acel *cămin* să aibă protimisis [3] cu deosebit privileghiu, numai cei ce sunt parte bărbătească.” (PC, 102)

„La moștenirea *căminurilor* [...] să protimisăște partea bărbătească, plătind cu bani la partea fâmeiască analogon ce li să face să ia din moștenirea *căminurilor*.” (LC, p. 124)

Alături de aceștia, în legiuiri averea este desemnată prin expresiile :

§ *zestrea mortului* :

„să să împarță *zestrea mortului* în trei părți, însă o parte să o tie bărbatul sau muierea care va rămânea...” (ÎL, p. 270)

§ *averea rămasă mortului* :

„În *averea rămasă a mortului* se cuprind [...] și toate driturile și îndatoririle lui...” (CC, p. 289)

§ *bucatele* :

„Iară ceia ce rămân vădui fără de copii, ori bărbați, ori muieri, acelora să nu le ia *bucatele* lor sau ce vor avea...” (ÎL, p. 271)

„De va face neștine carte și va lăsa niscare *bucate* sau fiece [...] iar apoi își va aduce aminte ș-altele bogate, atunce scrie altă carte.” (ÎL, p. 271)

§ *bunătăți* :

„Feciorul [...] de va lua muiare fără voia și sfatul tatâne-său, acela să n-aibă parte de în *bunătățile* tatâne-său nemica, numai ce să fie fără de moștenire.” (ÎL, p. 276)

Semnalăm și termenul *iosag*, preluat din maghiară : *joszag* „avere la casa omului” (Scriban, s. v.), folosit în frecvent în unele documente din Transilvania și păstrat în româna populară pînă în prezent :

§ *iosaguri* :

„Facem să scrie tuturorui cui se cuvine a sci de rîndu acestu lucru, împărțiaștina *iosagurilor*.” (document din 24 mai 1593, din Maramureș [4])

§ *periusie* (< ngr. *περιοσία*) :

„mumei când nu să va mărita sau nu va avea copii de la alt bărbat mai nainte, îi dă putere [...] pe *periusia* tatului lor.” (PC, p. 108)

Documentele fac diferența între bunurile lăsate ca moștenire (bunuri mobile și imobile). Iată câteva din denumirile lor :

§ *avere mutătoare și nemutătoare* :

„să chivernisească ei *averea* mea cea *mutătoare* și *nemutătoare* după petrecerea mea din viață.” (Antim Ivireanul, p. 392)

sau

§ *ceale mișcătoare și nemișcătoare* :

„Iară de vor fi *ceale nemișcătoare* din cele ce să numesc căminuri, să nu să înstreineze de la neam [...], muerea vădovie [...] din *ceale mișcătoare*, primind și ceale din *zestrea* ei...” (PC, p. 102-104)

„toate *cele mișcătoare și nemișcătoare lucruri*, ci și toate driturile și îndatoririle lui...” (CC, p. 289)

Altă distincție pe care o face vechiul drept românesc apare între :

§ *lucruri de baștină și agonisite* (*baștină* < bg. sb. *baština*, *agonisi* < ngr. *ἀγωνίζομαι* „a lupta”) :

„să pue la mijloc [5] toate ceale de însuș *agonisite lucruri*” (PC, p. 102)

sau *câștigările* pentru *bunuri agonisite* :

„*câștigările* se chiamă cealea ce face neștine de în munca lui.” (ÎL, p. 277)

Putem observa de asemenea din documente faptul că se diferențiau *bunurile de baștină* de *bunurile agonisite*, în timpul conviețuirii, văduvul sau văduva având, față de celelalte rude ale lor, precădere la moștenirea *bunurilor agonisite* :

„Mihnea voievod întărește jupaniței Stoica din Tomeni, jupanița lui Stroe vornic, ca să-i fie satele și [...] *oricât a agonisit și a cumpărat* jupanița Stoica împreună cu Stroe vornic și fiii ei, cu Draghici și Giurgiu, postelnici, cât a locuit jupanița Stoica cu barbatul ei, 50 de ani, *oricât a*

agonisit și a cumpărat jupanița Stoica împreună cu bărbatul ei...” (document din 26 ianuarie 1590, Cf. D.R.H., XVI, B, p. 427).

Moștenitorii erau numiți cu termenii : *moștean* pl. *moșteni*, *moșteani* - *moșteanii* (măsurii) : „Iară muierea de va muri fără copil [...] *moșteanii* muierei iau de la bărbat darurile ceale de naintea nuntei.” (ÎL), *moștenitoriu* (PC, CC). *Moștean* apare la Coresi [6]: „acesta este *moșteanul*[...] a noastră să fie *moștenia*” (vezi supra). În *Palia de la Orăștie* întâlnim termenii : *moștinaș* și *moșten* : „feciorul dregătorului casei nu va fi *moștenul*, ci acela va fi *moștenul* tău, carele din trupul tău va ieși”; „feciurul slujnicei nu va fi *moștinaș*” [7]. Termenul *moșteni* este folosit în ÎL și cu sensul de „strămoși”: „Pentru prețuirea *moștenilor* și pentru *moșul*, de-i va rămânea *feciur* și *nepoți*.” (ÎL, p. 270).

În sfera semantică a moștenirii terminologia desemnând membrii familiei și relațiile de înrudire ocupă un loc primordial. Un studiu interesând acești termeni a fost făcut de Vasile Scurtu [8], care îi prezintă și analizează în ordinea relațiilor de rudenie, clasificare ce cuprinde : rudenii de sânge în linie dreaptă (străbunici, bunici, părinții, copiii), rudenii de sânge în linie colaterală sau prin alianță (frați, surori, unchi, mătuși, veri), rudenii prin alianță sau încuscrire (soți, ginere, noră, socri, cumnați, cuscri, părinți vitregi, copiii vitregi), rudenii convențională (nași, nuni, fini, cumetri), termeni de politețe și respect între rude (tanti, nene), termeni din atmosfera semantică a nunții (vornicel) și termeni care exprimă ideea generală de rudenie (familie, rude, neam etc.). O mare parte din termenii studiați de autor se întâlnesc în textele juridice vechi, unii chiar au intrat în limbă prin intermediul acestora, cum ar fi de exemplu termenii care exprimă noțiunea de copil nelegitim : *cópil* sau *nothos* (ÎL, PC, CC), *fireș*, dialectal *hireș* „făcut după fire” (ÎL), *copil din curvie* (LC), *nelegiuit*, *bastard* (CC).

În ceea ce ne privește, avem în vedere întrebuintarea acestor termeni în situații în care desemnează persoane cu drept de moștenire, moștenitorii.

Clasificări ale gradelor de rudenie întâlnim în *Îndreptarea legii* (p. 187), unde ***rudenii*** este împărțită în cinci *rânduri*, menționăm dintre acestea rudenii ***de sânge*** : *în sus*, *în jos*, *întru cei de laturi* sau *obraze ce stau deoparte* și ***de în feciorii de suflet*** „copilul carele ia neștine cu sfintele molitve și-l face adevărat al său ca și copiii lui” sau ***feciorii de suflet*** „o fac unii căce nu nasc copiii, sau, zice, mulți nascu și mor și rămân fără coconi, și de ciuda lor, mișeii părinți iau coconi striini și și-i fac lor feciori sufletești cu sfintele molitve și le sunt [...] întru rudenii și întru moștenire...” (ÎL, p. 193). Dacă în aceste cazuri determinanții *de suflet*, respectiv *sufletesc* intră în componența unor sintagme ce exprimă noțiunea de adopție sau de copil adoptat, sesizăm utilizarea lor și în construcții de tipul *tată sufletesc* „acelui copil ce au botezat” (*naș*, ÎL, p. 193) sau *frați sufletești*, relație care se stabilește între *cumătru* și *naș*. Deși în pravilă se precizează că „mai mare iaște rudenii sfântului botez decât de sânge” (ÎL, p. 193), în partea dedicată moștenirilor nu am întâlnit dispoziții în această direcție.

Clasificări privind categoriile de moștenitori, în funcție de gradele de rudenie, întâlnim și în *Pravilniceasca condică* și *Codul Calimachi*, unde față de terminologia veche, chiar arhaică din *Îndreptarea legii*, apar cultisme : grecisme, italianisme chiar, să nu uităm că era perioada de început a modernizării limbii noastre literare. Observăm în același timp și schimbări la nivelul normelor juridice în direcția modernizării lor. Astfel, în *Pravilniceasca condică* sunt introduși din greacă termenii *aniondes* și *cationdes* pentru ascendenți și descendenți — „rudele ceale de sus, adecă *aniondes*” și „rudele ceale de adecă cationdes, adecă *cationdes*”, pentru colaterali *ceale de alătura* rude, iar pentru rude îndepărtate *ceale mai departe rude* (PC, 106).

Este cunoscut principiul chemării la moștenire în ordinea claselor de moștenitori, al proximității gradului de rudenie între moștenitori din aceeași clasă și al egalității la moștenire între rudele din aceeași clasă și de același grad. În *Codul Calimachi* ***clasurile legiuitorilor moștenitori*** cuprindeau : *clasul pogorătorilor*, *clasul suitorilor*, *rudenii lăturașe* [9] (CC, p. 313–321). De asemenea în categoria moștenitorilor intră și copiii adoptați — *copii înfuiți*, *copii dați spre înfială* „câștigă dreptul moștenirii numai asupra averii înfuiitorilor părinți”(CC, p. 361). Copii nelegitimi, *firești*,

deveneau legitimi, *legiuiți*, prin căsătoria părinților „legiuita însoțire a părinților, adecă prin cununia tatălui cu mama lor”, dobândind astfel dreptul de moștenitori. (CC, p. 361).

O deosebită importanță se acordă încă din vechile legiuri dreptului de moștenire al părinților și copiilor. Termenul *părinți* îl întâlnim cu sensul de mama (*mumă*, pl. *mumăni*) și tată (*tată-său*, *tatâne-său*), dar și numai cu înțelesul de tată :

„Copiii, au parte bărbătească, au parte muierescă, aceia să prețuiască să moștenească pe *părinții* lor și pe *mumăni*...” (ÎL, p. 270)

Moșii — *moș*, *moașă* desemnau bunicii :

„De va muri fecior sau fată [...] de nu va avea părinți și va avea *moș* sau *moașă*, atunce aceia-l moștenesc sau frații și surorile.” (ÎL, p. 270)

În dreptul cutumiar din Țara Românească, fiicele erau excluse de la moștenirea părintească, se aplica ceea ce se numește în termenii dreptului succesoral *principiul masculinității*, în timp ce în Moldova se făcea în mod egal, respectându-se ceea ce se juriștii numesc principiul egalitarist *sub specie sexus* în devoluțiunea moștenirilor. Faptul că în Țara Românească fiicele nu moșteneau când erau în concurență cu fii, rezultă în primul rând din terminologia masculinizantă folosită în documente : termenul generic *fii* sau *feciori*. De asemenea, copii „din feciori” (*nepotes ex filio*) erau mai „volnici” a moșteni decât copii „din feate” (*nepotes ex filia*). Pentru a nu altera caracterul arhaic al obștei, obiceiul era ca fetele să fie înzestrate de părinți și de frați cu *bunuri mișcătoare*, *zestrea cu carul*.

Această problemă controversată din istoria dreptului cutumiar românesc a fost analizată de diverși istorici și juriști. Bogdan Petriceicu Hasdeu o explica printr-un „obicei feudal legat de îndatoririle militare ale stăpânilor moșiilor, un reflex al acestor îndatoriri care nu reveneau și femeilor”, alți cercetători susțin că s-ar datora unor influențe slave, s-a întrevăzut chiar ipoteza influenței dreptului roman asupra vieții din Țara Românească, unde acesta s-a exercitat cu mai mult dinamism decât în Moldova, ceea ce ar putea explica diferențele în transmiterea moștenirilor între cele două țări, deoarece în ceea ce privește procesul de romanizare a teritoriului dacic de la nordul Dunării, s-a dovedit că acesta a continuat și după retragerea stăpânirii romane. Un alt argument în favoarea descendenței directe masculine este dreptul domniei la *prădalică*, prin care se institua însușirea moșiilor celor decedați fără urmași masculini. Acest obicei s-a menținut doar în Țara Românească, până la jumătatea secolului al XVI-lea, după care termenul *prădalică* nu mai apare în documente. Într-un document din 1543 se preciza : „cât timp se vor afla fii, iar fiicele să aibă zestre deosebit, iar averile să le stăpânească toate fiii, iar dacă nu se vor afla fii, *prădalica* să nu fie, ci atunci să fie fiicelor.” (D.R.H., XVI, B, II, p. 304). De asemenea, pravila lui Matei Basarab prevede : „copiii au parte bărbătească, au parte muierescă, aceia să prețuiască să moștenească pe *părinții* lor” (ÎL, p. 270).

Dreptul succesoral al fiicelor începe să se concretizeze prin înzestrările fetelor cu *moșii*. De la etnologi aflăm faptul că păstorița avea un drept mai prejos decât cel al păstorului, cu timpul însă, ea a ajuns „o parteneră juridică activă, cu aceleași drepturi și îndatoriri în stână și în sat [...] femeia a ajuns în devălmășie bărbat” [10].

O altă trăsătură a vieții juridice românești a fost *privilegiul mezinului* (primului născut), căminul părintesc revenea mezinului, fapt interpretat de cercetători ca un reflex al concepției de continuitate a familiei și al sarcinii de a se asigura cât mai îndelungată vreme cultul celor decedați.

Cu privire la copiii nelegitimi găsim o serie de prevederi în pravilele românești și, în același timp, reperăm o întreagă terminologie denumind diverse situații, principii, clasificări pe categorii etc., termeni care merită să le acordăm atenție. Desprindem ideea că acești copii nu aveau nici un drept la moștenire încă din timpul aplicării *obiceiului pământului*, normă specificată și în pravile, și păstrată de altfel până în zilele noastre. Această normă, legată de înțelesul etic al noțiunii de familie, impusă la început de morala acelor vremuri, de biserică există de altfel în tradiția majorității popoarelor. În dreptul clasic al Romei, copilul natural era pentru tatăl lui un străin și doar prin instituirea de către tată a copilului ca moștenitor, care putea dobândi acest drept. Sub împăratul

Hadrian s-a recunoscut fiilor nelegitimi un oarecare care drept de a moșteni părinții, dar era acordat numai militarilor.

Revenind la pravilele care au circulat în țările române, cu privire la instituția moștenirii în stabilirea poziției juridice a copilului în fața societății, acestea deosebeau copiii legitimi, care erau născuți prin căsătorie legală de cei nelegitimi, care aveau părinți necăsătoriți, clasându-i pe aceștia din urmă pe categorii : (ÎL) în opoziție cu *copil adevărat* „copil legitim” apar termenii : *cópil* (copil nelegitim cu părinți cunoscuți care nu locuiesc împreună, glava 207, zacina 3), *copil întunecat* (copil nelegitim a cărui tată nu e cunoscut : „Iară când va naște copil și niminea nu știe care tată l-au făcut [...] acela se chiamă *întunecat*”, glava 207, zacina 4) ; *hireș* sau *fireș* (copil rezultat din concubinaj cu femeia din casă, glava 207, zacina 2 : „când ține neștine muiare neblagoslovită, de va face copil se chiamă *hireș*”).

Legiuirea Caragea prevedea pentru copilul nelegitim dreptul de a-și moșteni mama și rudele pe linie maternă, nu însă și tatăl sau rudele acestuia, cu excepția situațiilor în care se lăsau testamente :

„*Copilul din curvie*, fără diiată, nu moștenește pre tatăl sau rudele sale din sus, nici tată-său pre dânsul și pre rudele lui in jos, căci nici el nu e știut lor, nici ei lui.

Copilul din curvie moștenește fără diiată pre mumă-sa și pre unchii despre mumă-sa și pre moașa despre mumă-sa, și unchii, moașa și muma pre el, pentru că împotriva el iaște cunoscut de dânșii și ei de dânsul.” (LC, p. 124)

De asemenea nu aveau drept de moștenire copii născuți în urma unui incest (*mestecare de sânge*) sau viol (*făcuți din silă*) sau din mame călugărițe :

„feciorii se să vor naște *de în mestecătorii de sânge*, aceia nu vor putea moșteni averea părinților săi, nici vor putea nici într-un chip să se facă să fie cum ar fi de în părinți cununați.” (ÎL)

„coconii ce se vor naște de în muiarea ce *se va fi făcut silă*, aceea nu vor moșteni de în averea mâne-sa” (ÎL)

„Feciorii ce să vor naște *den călugărițe* aceia sămt cópii și nu vor moșteni nemica dentru avere mâne-sa...” (ÎL, p. 190)

Normele juridice ulterioare au permis dobândirea dreptului la moștenire în cazul în care se legalizeaza legătura dintre părinți, dovadă fragmentul următor din *Codul Calimachi* (să nu uităm însă că este vorba de o legiuire apărută mai târziu, când influența bisericii se simțea din ce în ce mai puțin) :

„*copii firești* se vor face *legiuți* prin cununia tatălui cu mama lor” pentru a câștiga dreptul la moștenirea părintească”. (CC, p. 360)

Reținem diferențierea semantică făcută între cele două accentuări ale termenilor *copil* și *cópil* (copil nelegitim), pe care o observăm în ÎL. Din studiile făcute de lingviști [11] cu privire la etimologia lui *copil* aflăm că forma *cópil* pare a fi intrat în română ulterior celei de *copil*, în secolele XVI-XVII ca termen tehnic utilizat în codicele de legi și actele juridice. Totodată *copil* este considerat de lingviști termenul cel mai vechi pentru a denumi noțiunea de copil nelegitim. Pe de altă parte, în ciuda dublei posibilități de accentuare și devenind insuficient spre a distinge cele două sensuri, a cedat locul unor creații expresive precum : *copil din flori*, *copil din buruieni*, *copil de copilă*, *copil de după gard*, *copil pădureț*, *copil sărac / sărman [de părinți]*, *copil găsit*, *pui de lele* etc., denumiri pe care nu le-am întâlnit cu întrebunțări juridice, deci ca termeni tehnici juridici în textele vechi. Sensul de *copil din flori*[12] există în toate limbile balcanice și are la bază un eufemism , menit să îndepărteze conotațiile depreciative ale unor termeni de genul *copil întunecat*, *copil de curvă*, această nuanță eufemistică s-a pierdut în popor, întâlnim întrebunțarea populară a lor în limba română. Pe de altă parte, originea cultă, literară a unor astfel de termeni vădește cât de puternic a devenit cu timpul oprobriul moral care acoperă în societatea modernă pe copilul născut în afara căsătoriei.

Pentru moștenirea între soți cele mai vechi cazuri atestate documentar sunt acelea care reprezintă o consecință a unui *testament*, a unui *așezământ* sau a unei *înfrățiri* între soț și soție, acestea din urmă constând în realizarea unor învoieli (tocmeli) care trebuiau aprobate de autoritățile timpului, de domnie. Aceste demersuri se făceau în cazurile în care se aveau în vedere soțiile sau fiicele, femeile având drepturi foarte limitate în acest sens, mai ales când existau mai mulți moștenitori succesivi, până la nepoți care puteau avea pretenții la moștenire (vezi și *supra* : „așezările fiicelor în loc cu fii” „transformarea fetei în fecior”).

Câteva exemple de documente :

„Udrea mare armaș lasă cu *zapis*, cu *diată* ocinile lui jupănesei sale, Mușa, să le ție după moarte, iar de să va mărita, să aibă a lua frate-mieu și soru-mea [...] iar alalte sate să fie la sfânta mănăstire din dealul Târgoviștei.” (document din 21 august 1598, Cf. D.R.H., XVI, B, VI, p. 333)

„Pan Stănilă vornic lasă cu *limbă de moarte* [...] Loloștii, Cepturile și altele [...] jupănesei lui, Neacșa, măcar de va vrea să să mărite, toate să le stăpânească ea, iar din nepoți sau nepoate nici un amestec să nu aibă.” (document din 28 februarie 1557, Cf. D.R.H., XVI, B, III, p. 19)

Pe lângă testament, un caz deosebit reprezenta „înfrățirea”, care excludea imixtiunea altei rude :

„Dragomir și soția sa Rada *s-au înfrățit* de-a lor bună voie peste toate averile lor și dacă se va întâmpla moarte lui Dragomir, soția lui, Rada să fie volnică să stăpânească toate averile lui Dragomir... iar dacă se va întâmpla moarte Radei, Dragomir, soțul ei să fie volnic să stăpânească toate averile și ocinele și tot ce va avea ea, iar neamul ei, nici surori, nici frați, nici veri, nici nepoți, nici nimeni să nu aibă amestec.”(document din 14 iulie 1585, Cf. D.R.H., XVI, B, VI, p. 179)

În vechiul drept românesc, prima legiuire care s-a ocupat mai îndeaproape de dreptul de moștenire al soțului supraviețuitor a fost *Pravilniceasca condică*, în care se făceau deosebiri în funcție de copii : văduva lua „o parte de copil pentru hrana vieții, iar nu cu desăvârșită stăpânire” (PC, p. 102). În situația în care copiii mureau înainte de deschiderea moștenirii, soția avea dreptul la o treime din moștenire — *trimiria* (< gr. *τριμοιρία*) — „fiindcă au suferit iuțimea durerilor, întristărilor și primejdiile vieții din facerea de copii”, cu excepția situației când se căsătorea, „nepăzind anul jălii [13]” (PC, p. 103). Dacă soții nu avuseseră copii, pravila prevedea că „muierea stearpă” își lua înapoi zestrea, darurile dinaintea nunții, *teoritra* (< ngr. *τεώρητρα*), adică prețul virginității pe care i-l dăduse bărbatul a doua zi de nuntă ; bărbatul care nu avusese copii avea dreptul să-și ia „așternutul patului și calul de ginere sau orice alt i se va da înaintea nunții”. *Codul Calimachi* acorda văduvei dreptul la moștenirea averii soțului răposat doar dacă avea copii și cu condiția de a nu se recăsători (CC, p. 367). Până la *Codul civil*, care a consacrat soluții riguroase, dreptul soților de a se moșteni reciproc a fost oarecum limitat.

Pentru termenul *soț* [14], „bărbat căsătorit considerat în raport cu soția lui” erau folosiți termeni regionali precum *casnic*, *căsar*, *căsaș*, *căsător* sau *gospodar*, *mirez*, termeni înregistrați de dicționare. Este folosite de Dosoței : „Ștefania aflându-să atunci *săracă de soțul ei* (văduvă, apud TDRG, s. v.). Forma care se folosește pentru feminin, *soție*, pl. *soții* (< lat. *socius*, -a, -ii) avea inițial sensul de „tovarăș, asociat, sol”. Forma *soția* apare uneori pentru a desemna ambele genuri (feminin și masculin) : „*soția* cea vie” (LC, p. 120). În textele vechi termeni precum : *bărbat*, *muiare*, *fămeaie*, *fomeie*, *nevastă* (ÎL). De asemenea, apare termenul *văduv*, -ă sub formele dialectale : *văduu*, *văduo*, *vădui* : „Pentru bărbați și muieri, de vor rămânea *vădui* ...” (ÎL, p. 270). Se mai foloseau sintagmele :

§ *partea carea va trăi* :

„...iară cea de-a treia parte de bucatele lui, să o ție *partea carea va trăi*, au bărbat, au muiare...” (ÎL, p. 269)

§ *partea care trăiește* :

„Iară de va muri și *partea care trăiește*, atunci *rudenia lui pre leage* să le împarță...” (ÎL, p. 278)

§ „*Obrazul ce trăiește* dintre soți” (PC, p. 104)

Un alt aspect legat de moștenirea revenită văduvului sau văduvei, este „importanța” existenței unei legături „oficiate prin lege”, deci a căsătoriei, de fapt condiție *sine qua non* pentru dreptul la moștenire. În prezentarea acestor situații observăm termeni ca *posadnică*, cuvânt întrebuințat numai la forma de feminin, de origine slavă (< sl. *posada* „grădină”, Scriban, s. v.), folosit cu înțelesul de „femeie care stă în aceeași casă cu bărbatul, fără drept la moștenire”, termen care apare în opoziție cu *muiarea cea după lege* (ÎL), *soția mea cea după lege* (Antim Ivireanul, p. 393)

Pentru frați buni s-a folosit după modelul grecesc — *amfithalis* „ce iaște de un tată și de o mamă cu fratele lui”, iar frații vitregi cu un tată comun sunt numiți *eterothalis* : „doi frați de un tată și doao mămăni”; varianta *frațâne-său* „nepoții lui, copii *frațâne-său*” (ÎL).

Rudenia : „că și *rudenia* de a opta spiță, când nu sunt alții mai aproape se chiamă întru moștenire.” (ÎL, p. 275)

O importanță deosebită o deținea instituția *tutelei*, care exista încă din timpul pravilelor, fiind numite *ispravnicie* (ÎL) sau *epitropie* (PC), iar persoanele care îndeplineau funcția de *tutore* poartă numele de *ispravnic*, *epitrop* :

§ „*Epitropia* după pravili acolo să cuvine, unde iaște și moștenirea [...] *Epitropi*, ori însuși muma, ori alții de la casa copiilor săraci vor fi și streini...” (PC, p. 108)

§ „*Ispravnicul* iaște cel ce să dă și se pune de iaște *ispravnic* copiilor mici, ce să zice carele încă nu iaște pre lege în vârsta lui deplin.” (ÎL, p. 378)

În *Îndreptarea legii* observăm întrebuințarea lui *ispravnic* : „ispravnicii muerii ceii moarte”, și cu sensul de intendent, administrator de averi [15]: „De-ș va da un om casa cuiva să o ție sau să șadă într-înșă [...] au lăsat ca să fie într-înșă *ispravnic*” ; „De să va da o parte din bucate cuiva să hie *ispravnic* pre dânele...” (ÎL, p. 278) sau ocârmuitor al județelor (PC, p. 68). Tot în textul acestei pravile observăm și folosirea termenului *isprava* cu sensul de *legat* :

„*Legata* sau *isprava* iaște tot lucru carele, deacă moare neștine, atunce el lasă orice-i iaște voia cătră alt om. Nu că lasă aceaia pre cuvânt de moștenire, adecă să fie al lui, ce pentru arătarea prieteniei, și cine va lua aceaia acela are să pomenească mortul cela ce i-o au lăsat” (ÎL, p. 278)

„*legata* sau *dania*” (PC, p. 104 ; CC, p. 321).

Pentru a exprima calitatea de a avea dreptul la moștenire găsim în aceste texte termeni precum :

§ *volnic* :

„Tot omul este *volnic* să-și ceară moștenirea...” (ÎL, p. 280)

Volnic apare și cu sensul de „a avea dreptul de a face testament” :

„sunt *volnici* a împărți din averea lor...” (CC, p. 313)

§ *a se prețui* :

„Copii să *prețuiesc* să moștenească pre părinții lor” (ÎL, p. 270)

Iar pentru *a fi demn* de moștenire se foloseau termeni precum :

§ a fi *vrednic*, *credincios*, *destoinic* (PC, p. 104)

Precum *volnic*, antonimul său, *nedestoinic* apare și cu sensul de „a nu avea dreptul de a a face testament” : „*nedestoinici* de a arăta voința cea de pe urmă sunt tânărul mai înainte de a împlini vârsta de 20 de ani, iar tânăra de a împlini vârsta de 18 ani...” (CC, p. 303)

§ *moștenitorii cei adevărați* (PC, p. 106, Antim Ivireanul, p. 393) ;

§ *moștenitoriu*, *slobod a moșteni*, *legiuții moștenitori* (CC, 289) ;

§ *orânduital moștenitoriu* (CC, p. 379).

Printre destinatarii moștenirilor se afla și biserica atunci când testatorul nu avea urmași sau chiar în situațiile în care avea, lăsând bisericilor sau mănăstirilor „moșia” sau „averea” sau o parte din acestea.

În tradiția creștină, cei care presimțeau moartea obișnuiau să lase o parte din avutul lor fie unei rude, fie cuiva din afara neamului, fie bisericii pentru *îngropăciune* „înmormântare”, *pomeniri* (< sl. *pominěti*) „slujbă sau rugăciune pentru morți”, *sărindare* (< ngr. *sarandări*) „rugăciune de pomenire făcută de preot de patruzeci de zile în șir pentru morți, pentru iertarea păcatelor”, *comânde* (< lat. *commandare*) „masă de pomenire a unui mort, praznic”. Aceasta era numită *partea sufletului*, având nu numai un caracter juridic, ci în primul rând unul religios, cel care lăsa moștenirea o lăsa în scopul de a i se face pomenirile cerute de rânduiala bisericii pentru iertarea păcatelor și chiar pentru înmormântarea sa :

„Praxia lasă prisaca ei din Borcești schitului Zosim [...] când va fi la săvârșirea ei să aibă a o *prohodi*.” (document din 24 octombrie 1589, Cf. D.R.H., XVI, A, III, p. 445)

Uneori moștenirea prevăzută pentru *partea sufletului* se lăsa ca să i se facă și „pomelnic de lemn” pentru a i se „veșnici numele” sau să i se facă fântână pentru purificarea sufletului : „să-mi facă mie trebuincioasele griji, dându-mi și sărindare și să-mi facă și o fântână” [16].

Acest obicei, care figurează în practicile etice și juridice universale, este interpretat de istorici ca o *supraviețuire* în spațiul nostru a unei tradiții romane: *hereditas* la romani implica și *sacra*, moștenitorul având datoria de a asigura și de a perpetua cultul lui *de cuius*. Se diferențiază de ceea ce reprezintă în dreptul roman *pro remedio animae*, partea lăsată pentru răscumpărarea sufletului, care era donație determinată *inter vivos* sau *causa mortis* către biserică.

În dreptul romano-bizantin obligația moștenitorului de a întreține cultul celui decedat era asigurată prin instituția *trimiriei* (< gr. *τριμυρία*, cf. TDGR, s. v.), care a fost adoptată și de pravilele românești. *Trimiria* (PC, p. 102) reprezenta a treia parte din averea mortului lăsată pentru pomenirea sufletului.

Ulterior, *partea sufletului* a devenit o obligație statornicită de legile vremii, care trebuia prevăzută și în cazul în care moștenirea era lăsată prin testament, pentru ca acesta să nu fie anulat de autoritățile bisericești :

„...negreșit să lase a treia parte din averea lor la cutiia cea de obște a milostenii pentru folosul sufletului lor [...] urmând hrisovului domnesc ce s-au făcut pentru aceasta, căci cei ce vor trece cu vederea cutia [...] să va strica orânduilele ce scrie în diiată, spre ași lua cutiia partea cea orânduită după hrisovul ce s-au zis” (PC, 104)

Astfel, s-a înființat instituția *blestemului*, atestată documentar chiar până în secolul al XIX-lea și folosită ca un mijloc pentru ca testamentul să nu fie încălcat de urmașii cu drept de moștenire ai testatorului :

„Dionisiia, prin zăpis închină via ei in dealul Verneștilor mănăstirii Dușca și după morte me, neme să nu mai aibă tribă, nici feciur, nici nepote, nici nepuți altă, fără cât ce ni se va ține de sfânta mănăstire. Și care om va vrea să spargă pomeana mea să fie trăclet și afurisit !” (document din 10 aprilie 1625, Cf. D.R.H., XVII, B, IV, p. 494)

„Las mănăstirii Tismana satul Turcenii, iar dacă se va împotrivi cineva dintre frați sau din rudenii sau alții de alt neam se vor încerca să strice sau să ia, *pe acela Domnul Dumnezeu să-l nimicească și să-l calce !*” (document din 14 aprilie 1529, Cf. D.H.R., XVI, B, II, p. 60)

„Jupânița Elisafra cu limba ei a lăsat la vreme de moarte soțului ei, Sima logofăt, ocina ei din Grozăvești. Și a lăsat-o cu mare blestem la mâna lui Sima pentru cine ar călca testamentul ei.” (document din 10 august 1623, Cf. D.H. R., XVII, B, IV, p. 303)

În ceea ce privește blestemul [17], se știe că sacrul a înfricoșat dintotdeauna. Teama religioasă transformată în amenințare, în pedeapsă, consecință a unui blestem, era un fapt ce garanta decizia fixată. Aceasta practică a fost folosită încă din dreptul roman (*stipulatio poenae*). Sancțiunea spirituală era prevăzută în diplomele emise de cancelariile regale până în secolul al XII-lea. Specialiștii sunt de acord că în actele românești, formula vădește tradiția bizantină, ajunsă în Țările române prin mijlocirea slavilor din sud [18].

În partea de drept canonic, pravila lui Matei Basarab dă blestemului bisericesc sensul de *anatemă* (< sl. *anathema*, var. *anafema* „excludere, ostracizare a cuiva de către biserică”, cf. DER), înfățișată ca un act de jurisdicție disciplinară. Conform acestei pravile *anatema* este mai cu seamă *afurisanie* (ÎL, p. 89-90). Derivat al verbului *a afurisi* (< bg. *afurisati*, tc. *aforoz*, cf. DER), substantivul *afurisanie* este folosit și de Antim Ivireanul: „cărți de afurisanie”, „aruncarea afurisaniei iaște despărțirea de Dumnezeu”, adică pierderea dreptului la mântuire (Antim Ivireanul, p. 390). Formulele blestemelor sunt redundante, ele întrebunțează termeni precum *proklet*, -ă (< sl. *prokletŭ*), *procleți* „a afurisi”, *trăclet / treclet / triclet* (< bg. *triklet*, rus. *trikljatyj*, DER, s. v.) „blestemat de trei ori.

În societatea tradițională românească, se apela la autoritatea spirituală în cazul situațiilor deosebit de importante, mai ales al celor care presupuneau decizii, legăminte solemne, din care fac parte și rânduielile prin care se lăsau moșteniri, cum este cazul testamentului. Nerespectarea acestora avea drept consecință judecata și pedeapsa divină, iar blestemul era inclus în acest ritual. Biserica a fost cea care avea o bogată experiență cu privire la aceste obiceiuri.

În 1817, Caragea legifera „cărțile de blestem” date de biserică în scopul aflării adevărului în cauzele ajuse în justiție (LC, glava 54).

Legat de moștenirea de proprietăți, apare în documentele din Țara românească specificarea că în lipsa de moștenitori, parte din moștenire revenea domniei, *partea domnească* :

„iară de nu va avea rudenie, atunce jumătate să ia *domnească*, iar ceailaltă jumătate să i-o facă dă pomeane și milostenie săracilor.” (Îl, p. 270–271).

Această prevedere este menționată și analizată în lucrările de istoria dreptului românesc. În unele documente vechi, partea din averea lăsată spre moștenire, care era însușită de domnie, apare cu denumirea de *prădalică*, pl. *prădalice* (< sl. *prădalica*) [19] (vezi și supra).

*

În urma studiului nostru asupra termenilor vechiului drept succesoral românesc, facem câteva observații pe baza materialului oferit de faptele pe care le-am analizat.

Observăm că inițial exista o terminologie strict religioasă și populară, acești termeni fiind calchiați. În acest fel, s-a creat o interferență între limbajul popular-religios și cel juridic : termenii religioși au fost folosiți pentru a desemna concepte juridice. În terminologia transmiterii proprietății documentele până în secolul al XVIII-lea recurg la termeni autohtoni, de tipul *moș*, *moșie*, *moșan*. Aceștia li se alătură împrumuturi din limbi slave. Începând din secolul al XVIII-lea, o dată cu *Codul Calimachi* se introduc în română termeni juridici propriu-ziși, majoritatea de origine greco-bizantină, fapt care a dus la eliminarea calcurilor și creațiilor românești.

Referințe

[1] Referitor la etimologia lui *moș*, amintim că este o problemă controversată, studiată și dezbătută de lingviști, termenul fiind considerat un cuvânt autohton (B. P. Hasdeu, *Cuvente den bătrâni*, I, p. 294, vezi și Gr. Brâncuș, *Vocabularul autohton al limbii române*, București, EȘE, 1983) sau provenind din alb. *moshë* „vârstă” (G. Mihăilă, *Dicționar al limbii române vechi*, București, Editura Enciclopedică, 1974, etimon care figurează și în DEX, s. v.) sau, după Al. Ciorănescu (DER, s. v.) având o „origine suspectă”. De la *moșie* „avere, proprietate” s-au format prin derivare cu sufixul –(e)an : *moșnean* — 1. în Țara românească : agricultor, proprietar pe pământul lui în temeiul eredității, făcând parte dintr-o clasă de mijloc situată între aristocrați (boieri) și robi (rumâni), echivalentul lui *răzeș* din Moldova ; 2. moștenitor ; *moștean* „moștenitor, stăpân ereditar”, folosit alături de *moșnean* și derivat din acesta prin simplă disimilare, pornind de la verb, din *moșan* (TDRG, s. v.) sau din *moșnean* încrucișat cu sl. *moštŭ* „putere” (CADE, s. v.). Al. Niculescu, (*Individualitatea limbii române între limbile romanice*, vol. II, București, EȘE, 1980) este de părere că ar fi mai degrabă un post-verbal după *a moșteni*, precum *curtean*, -i (*curte*).

[2] Cf. *Tetraevanghelul tipărit de Coresi, Brașov, 1560–1561*, ed. alcătuită de Florica Dimitrescu, București, EA, 1963, p. 96. Vezi și TDGR (s. v.).

- [3] *Protimis* are sensul de „preferință” (vb. *protimisi* „a da, a prefera”, din gr.) intrat în română în secolele XVIII-XIX (cf. TDRG). Concept juridic preluat la noi din dreptul bizantin, *protimisul* se referea la dreptul de precumpărare și răscumpărare : „înstrăinarea moșiei se făcea cu știrea seminției și a megieșilor și din sus, și din jos, și din jurul locului”, aplicându-se în vânzări (cf. G. Fotino, *Pagini din istoria vechiului drept românesc*, Antologie, introducere și note bibliografice de Gh. Cronț și Stanca Fotino, București, EA, 1972, p. 79)
- [4] apud *Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea*, text stabilit de Gh. Chivu, Magdalena Georgescu, Magdalena Ioniță, Al. Mareș, Alexandra Roman-Moraru, București, EA, 1979, p. 205.
- [5] Loc. vb. *a pune la mijloc* (PC) desemna „a supune averea împărțirii între moștenitori”, *sinisforă* sau *colație* (CC, p. 387) : „*Sinisfora* la moștenire se zice, când toți moștenitorii se îndatoresc să pue la mijloc niște lucruri sau averi, pe care, unindu-se cu averea rămasă, să facă împărțala în părți drepte.” Acest concept este exprimat în terminologia actuală a dreptului succesoral prin expresia *a aduce la masa succesorală*, *masa succesorală* reprezentând „patrimoniul unei persoane decedate ce formează obiectul împărțirii unei succesiuni” (vezi V. Hanga, *Mic dicționar juridic*, București, Editura Lumina Lex, 2005, p. 131).
- [6] *Tetraevanghelul tipărit de Coresi*, *Op. cit.*, p. 92.
- [7] *Palia de la Orăștie, 1581–1582*, ed. îngrijită de Viorica Pamfil, București, EA, 1968, p. 50.
- [8] Cf. *Termeni de înrudire în limba română*, București, EA, 1966. Pentru acest subiect vezi și N. Constantinescu, *Etnologia și folclorul relațiilor de rudenie la români*, București, Editura Univers, 2000.
- [9] Termenul *lăturaș* cu sensul de rudă colaterală este utilizat și în *Legiuirea Caragea* : „După frații și nepoții de frați toți ceilalți *lăturași* moștenesc după spița rudeniei”. (LC, p. 122).
- [10] Ceea ce s-a numit „așezările fiicelor în loc cu fii” „transformarea fetei în fecior” sau „înfrățire”, vezi R. Vulcănescu, *Etnologie juridică*, București, 1970, p. 100.
- [11] Al. Niculescu analizează atât etimologia acestui termen (controversată, de altfel, bg. sau sb.), cât și aspectele socio-culturale legate de întrebuirile lui – *Individualitatea limbii române între limbile romanice*, *Op. cit.*, p. 337–248. Vezi și I. Coteanu, M. Sala, *Etimologia și limba română. Principii-Probleme*, București, EA, 1987, p. 78–88.
- [12] Pentru etimologia și întrebuirile în română vezi Al. Niculescu, *Op. cit.*, p. 238–247.
- [13] *jale* cu sensul de „doliu”.
- [14] Ca neologisme juridice au apărut ulterior în română *consoart*, *consoartă* / *consoț*, *consoață* (< it. *consorte*, fr. *consort*, după lat. *consors,-tis* „cel care este căsătorit cu altul”) : „Căsătoria contractată de *consoții* care n-aveau încă vârsta cerută, nu se mai poate ataca.” (*Codul civil*, ed. C. Hamangiu, p. 51)
- [15] Sens cu care îl folosește și N. Filimon în *Ciocoi vechi și noi*, București, Editura de Stat Pentru Literatură și Artă, 1959, cap. XIII : *Ce-mi dai să te fac ispravnic ?*
- [16] *Ibid.*, p. 304. Vezi și A. Gorovei, *Partea sufletului, un vechi obicei juridic al poporului român*, în „Șezătoarea”, Fălticeni, 1925, p. 7, apud G. Fotino, *Op. cit.*, p. 139.
- [17] Un studiu recent în acest sens a fost făcut de Dan Horia Mazilu, *O istorie a blestemului*, București, Editura Polirom, 2001 în care autorul prezintă și ritualuri practicate în cadrul procesului de transmitere a moștenirii , în care se recurgea la blestem (p. 287).
- [18] Dan Horia Mazilu, *Op. cit.*, p. 253.
- [19] D.R.H., XVI, B, II, p. 304 și explicațiile lui G. Fotino, *Op. cit.*, p. 104.

ABREVIERI ȘI SIGLE; TEXTE ȘI EDIȚII FOLOSITE

- bg. = limba bulgară.
 cap. = capitol.
 C. Civ. = Codul civil.
 ed. = ediție.

ex. = exemplu.
gr. = limba greacă.
lat = limba latină.
ngr. = limba neogreacă.
nr. = număr.
p. = pagina.
rom. = limba română.
rus. = limba rusă.
sb. = limba sârbă.
sl. = limba slavă.
var. = variantă.
vb. = verb.
vol. = volum.

Antim Ivireanul = Ivireanul, Antim, *Opere*, ed. critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel, București, Editura Minerva, 1972.

CADE = Candrea, I. A., Adamescu, Gh., *Dicționarul enciclopedic ilustrat*, București, 1931.

CC = *Codul Calimach*, 1817, ed. critică, Adunarea pentru Izvoarele vechiului drept românesc, București, EA, 1958.

CR = *Carte românească de învățătură, 1646*, ed. critică, Adunarea pentru Izvoarele vechiului drept românesc, coord. Vasile Grecu, București, EA, [1961].

DA = *Dicționarul limbii române*, București, EA, 1904 ș. u.

DER = Ciorănescu, Alexandru, *Dicționarul etimologic al limbii române*, București, Ed. Saeculum I. O., 2001.

DEX = *Dicționarul explicativ al limbii române*, București, EA, 1975.

D.R.H., XVI, B, V = *Documenta Romaniae Historica*, sec. XVI, seria B. Țara Românească, vol. V, 1581–1590, nr. 198, București, EA.

D.R.H. XVII, A, IV = *Documenta Romaniae Historica*, sec. XVII, seria A. Moldova, vol. IV (1616–1620), nr. 357, București, EA.

EA = Editura Academiei.

EȘE = Editura Științifică și Enciclopedică.

ÎL = *Îndreptarea legii*, 1652, ed. critică îngrijită de Vasile Grecu și Gheorghe Cronț, București, EA, [1962].

LC = *Legiuirea Caragea, 1818*, ed. îngrijită de Andrei Rădulescu, București, EA, 1955.

PC = *Pravilniceasca condică*, ediție critică întocmită de Colectivul pentru vechiul drept românesc, coord. Andrei Rădulescu, București, EA, 1957.

Scriban = Scriban, August, *Dicționarul limbii românești*, ed. I, Iași, 1939.

TDRG = Tiktin, H., *Dicționar român-german (Rumänisch – Deutsches Wörterbuch)*, București, vol. I – 1903, vol. II – 1911, vol. III – 1924.

Bibliografie

Corpus

Carte românească de învățătură, 1646, ed. critică, Adunarea pentru Izvoarele vechiului drept românesc, coord. Vasile Grecu, București, EA, [1961].

Codul Calimach, 1817, ed. critică, Adunarea pentru Izvoarele vechiului drept românesc, București, EA, 1958.

Ivireanul, Antim, *Opere*, ed. critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel, București, Editura Minerva, 1972.

Îndreptarea legii, 1652, ed. critică îngrijită de Vasile Grecu și Gheorghe Cronț, București, EA, [1962].

Legiuirea Caragea, 1818, ed. îngrijită de Andrei Rădulescu, București, EA, 1955.

Pravilniceasca condică, ediție critică întocmită de Colectivul pentru vechiul drept românesc, coord. Andrei Rădulescu, București, EA, 1957.

Dicționare

CANDREA, I. A., ADAMESCU, Gh., *Dicționarul enciclopedic ilustrat*, București, 1931.

Dicționarul limbii române, București, EA, 1904 ș. u.

CIORĂNESCU, Alexandru, *Dicționarul etimologic al limbii române*, București, Ed. Saeculum I. O., 2001.

Dicționarul explicativ al limbii române, București, EA, 1975.

HANGA, Vladimir, *Mic dicționar juridic*, București, Editura Lumina Lex, 2005.

MIHĂILĂ, Gheorghe, *Dicționar al limbii române vechi*, București, Editura Enciclopedică, 1974.

SCRIBAN, August, *Dicționarul limbii românești*, ed. I, Iași, 1939.

TIKTIN, H., *Dicționar român-german (Rumänisch – Deutsches Wörterbuch)*, București, vol. I – 1903, vol. II – 1911, vol. III – 1924.

Studii de etnologie, lingvistică, istoria dreptului, literatură română

BRÂNCUȘ, Grigore, *Vocabularul autohton al limbii române*, București, EȘE, 1983.

CONSTANTINESCU, N., *Etnologia și folclorul relațiilor de rudenie la români*, București, Editura Univers, 2000.

COTEANU, Ion, SALA, Marius, *Etimologia și limba română. Principii-Probleme*, București, EA, 1987.

Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea, text stabilit de Gh. Chivu, Magdalena Georgescu, Magdalena Ioniță, Al. Mareș, Alexandra Roman-Moraru, București, EA, 1979.

FOTINO, George, *Pagini din istoria vechiului drept românesc*, Antologie, introducere și note bibliografice de Gh. Cronț și Stanca Fotino, București, EA, 1972.

FILIMON, Nicolae, *Ciocoii vechi și noi*, București, Editura de Stat Pentru Literatură și Artă, 1959.

GOROVEI, Arthur, *Partea sufletului, un vechi obicei juridic al poporului român*, in „Șezătoarea”, Fălticeni, 1925.

HASDEU, B. P., *Cuvente den bătrâni*, I, Tipografia Societății Academice Române, Leipzig, 1878-1881.

MAZILU, Dan Horia, *O istorie a blestemului*, București, Editura Polirom, 2001.

Alexandru, NICULESCU, *Individualitatea limbii române între limbile romanice*, vol. II, București, EȘE, 1980.

NICULESCU, Alexandru, *Les emrunts –t(ie) –(t)iune; un aspect socio-culturel de l'occidentalisation romane du roumain*, in RRL, XIX, nr. 6, p. 519–524, 1974.

Palia de la Orăștie, 1581–1582, ed. îngrijită de Viorica Pamfil, București, EA, 1968, p. 50.

SCURTU, Vasile, *Termeni de înrudire în limba română*, București, EA, 1966.

Tetraevanghelul tipărit de Coresi, Brașov, 1560–1561, ed. alcătuită de Florica Dimitrescu, București, EA, 1963.

